

INHOUD

Vooraf	7
1 Een militair muzikant in de schaduw van de oorlog	
Solist en dirigent	13
Docent en directeur	15
De eerste promovendus	18
‘Muziek in het Bosch’	20
Krijgsgevangenschap	22
‘Een zeer goed Vaderlander’	25
Peter Gijsbert van Anrooy (1879-1954)	28
Graaf Julius Zech von Burkersroda (1885-1946)	32
Horst Ludwig Wessel (1907-1930)	34
2 Scènes uit de voorbereiding van een huwelijk	
Nederland in de jaren dertig	39
Een sprookjesprins uit Lipperland	42
<i>Flaggenzwischenfälle</i> en <i>Schmähungen der Nationalhymne</i>	47
De voetbalwedstrijd en andere Haagse perikelen	52
3 Diplomatieke confrontaties	
De hetze tegen prins Bernhard	59
De regeringsnota van 3 januari	63
De ontvangst van de vorstelijke gasten	66
‘Een capitulatie?’	69

4 Het galaconcert – en de nasleep	
Tegenstrijdige beschrijvingen	77
De beschuldiging	80
Het verslag van generaal Wagner	82
Het protest van Sam Swaap	85
Reacties op het verslag	88
‘Tets dat gebiedend was, schoon hard’	89
5 Oordelen over de weigering	
De Leider spreekt	97
Weerzinwekkend of heldhaftig	99
Meningsverschil op directieniveau	102
De invloed van Wim Klinkenberg	106
Vertrouwelijke brieven	110
Getuigen spreken zich uit	114
Het geheim van Paleis Noordeinde	118
Noten	125
Literatuur	132
Beeldverantwoording	134
Afkorting	135
Over de auteur	135

Reichsflaggengesetz.

Vom 15. September 1935.

Der Reichstag hat einstimmig das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird:

Artikel 1

Die Reichsfarben sind schwarz-weiß-rot.

Artikel 2

Reichs- und Nationalflagge ist die Hakenkreuzflagge. Sie ist zugleich Handelsflagge.

De Rijksvlaggenwet van 15 september 1935

die aan andere landen niet verboden zijn – om de eenvoudige reden dat ze niet zo op de spits gedreven worden, en nooit tot moeilijkheden leiden. Dat doen de hakenkruisvlag en het Horst Wessellied wel.

Op 27 oktober 1934 wordt er in café Kegelpalast in Heerlen, waar veel Duitsers wonen, een afscheidsbijeenkomst gehouden voor de vertrekkende Duitse consul, dr. Gördes, die naar Serajewo wordt overgeplaatst. De aanwezigen zingen het Deutschlandlied en het Horst Wessellied. De volgende dag laat politiecommissaris Offermans de caféhouder, de Duitser Klören, bij zich komen en geeft hij hem een berisping: het zingen van het Horst Wessellied is in Nederland verboden, en als het nog een keer voorkomt, dan zal Klören worden uitgewezen.

Zo luidt het verhaal waarmee Klören zich beklagt bij het Duits gezantschap. Dat klimt op 13 november in de pen, en protesteert bij BZ. Kennelijk weet Offermans niet dat het Horst Wessellied deel uitmaakt van de Duitse *Nationalhymne*, en men zal toch geen buitenlander willen uitwijzen omdat hij zijn eigen volkslied zingt? Het gezantschap verzoekt het ministerie van BZ dan ook om de politiecommissaris op de vingers te tikken.¹⁶ Minister Andries de Graeff zit met de handen in het haar en gaat te rade bij zijn collega van Justitie, Josef van Schaik.¹⁷ Die is nog feller gekeerd tegen het naziregime dan De Graeff zelf. Hij stelt een onderzoek in, en op 31 december schrijft hij zijn collega een uitgebreide toelichting. Er is geen algemeen verbod in Nederland om het Horst Wessellied te zingen. Het was de *burgemeester* van Heerlen die gebruik heeft gemaakt van zijn bevoegdheid op grond van artikel 221 van de gemeentewet, en die het zingen en spelen van het Horst Wessellied in alle ‘herbergen en soortgelijke lokalen’ heeft verboden. Van Schaik is het helemaal met de burgemeester eens. ‘Tot dezen

maatregel moest hij wel overgaan, want het Horst Wessel-lied was er reeds herhaaldelijk het sein geweest tot ernstige ongeregelde heden, ja tot bloedige botsingen.' De minister citeert een aantal regels van het lied en merkt op dat andersdenkenden niet kalm kunnen blijven bij het aanhoren van zulke teksten. En wat Klören betreft: die was al vaker gewaarschuwd, en het afscheid van de consul was beslist geen besloten bijeenkomst geweest. Zijn beklag lijkt eerder een provocatie. Dat het Horst Wessellied nu een deel van het Duitse volkslied is geworden doet niets af aan het feit, dat lokale autoriteiten moeten beoordelen of het zingen of spelen ervan aanleiding kan geven tot verstoring van de openbare orde.¹⁸

Problemen rondom hakenkruisvlag en Horst Wessellied doen zich in het midden van de jaren dertig op allerlei plekken in het land voor. Maar Heerlen, waar veel nazigezinde Rijksduitsers wonen, spant wel de kroon. Gelukkig weet de wakkere politiecommissaris ter plaatse wat hem in geval van nood te doen staat. In een 'geheim bericht' van 20 maart aan zijn meerderen te 's Hertogenbosch rapporteert Offermans, naar aanleiding van 'het Duitse Schoolfeest op 24 februari 1935':

Het zingen, spelen of voordragen van het Horst-Wessellied werd noch door mij noch door een politie-ambtenaar verboden, vermits daartoe geen aanleiding bestond. Immers men heeft op den bewusten feestavond geen poging tot het zingen enz. van dat lied aangewend.

Ik voeg echter hieraan toe, dat, indien met het zingen of spelen van bedoeld lied een aanvang ware gemaakt geworden, dit onmiddellijk door mijne politie verboden zou zijn geworden, terwijl dan ook proces-verbaal zou zijn opgemaakt t.z. overtreding van art. 105 der Algemene Politieverordening voor de gemeente Heerlen. (...)

Naar mijn besliste overtuiging is hier slechts drijfverij in het spel van Duitsch Nationaal-Socialistische zijde, welke er blijkbaar op uit is dit lied, koste wat het wil, in Nederland ingang te doen vinden, ofschoon men weet – en wellicht juist daarom –, dat dit lied (...) het marschlied is en blijft eener partij, die er een wereldbeschouwing op na houdt, tegenover (welke) het grootste gedeelte van het Nederlandsche volk tot nog toe antipathiek staat.¹⁹

Het zijn een paar alinea's uit de vier volle pagina's rapportage over een incident dat *niet* heeft plaatsgevonden. Maar de laatste zinnen tonen aan dat deze lokale autoriteit al in 1935 uitstekend in de gaten heeft van welk proces de Duitse 'drijfverij' deel uitmaakt. Zijn formulering is correct: de

Duitsers zijn erop uit het Horst Wessellied in Nederland *ingang te doen vinden*. Daarbij valt op dat de Duitsers steeds hoger van de toren blazen. Begin 1935 is de formulering nog

Das Horst Wessel Lied wird in Deutschland bei allen offiziellen Anlässen im Anschluss an das Deutschlandlied gespielt. Es würde deutscherseits als besondere Aufmerksamkeit begrüsst werden, wenn die Kgl. Niederländische Regierung dieser Sachlage Rechnung tragen und das Horst Wessel-Lied bei Gelegenheiten spielen lassen würde, bei denen bisher üblicherweise auch das Deutschlandlied als deutsche Nationalhymne gespielt wurde.²⁰

Om dat laatste te bevorderen stuurt het ministerie vijf partituren van het lied mee, bestemd voor de militaire muziekkorpsen. Bijna twee jaar later is de toon heel anders. Op 31 december 1936 ontbiedt de Duitse minister van BZ, Freiherr Konstantin von Neurath, de Nederlandse zaakgelastigde baron Pim van Boetzelaer van Oosterhout en laat hem weten: 'Wir (werden) es auf keinen Fall dulden, dass die Reichsfarben und die deutsche Nationalhymne missachtet (werden).'²¹ Op dezelfde dag beklagen de Duitse kranten zich over het *völkerverhetzendes Treiben des marxistischen Pöbels im Haag*.²²

De staat die zelf geen enkele vorm van kritiek toelaat, ontziet zich niet om anderen voortdurend de les te lezen. Illustratief is in het Nationaal Archief het dossier over vlaggen en eerbewijzen.²³ Voor elk land is er in dit dossier een mapje, en elk van die mapjes is een paar millimeter dik. Behalve het Duitse: dat heeft een dikte van vier centimeter. Welke vlaggen mogen bij welke gelegenheden wapperen van het douanekantoor in Lobith? Geldt dat dan ook voor het Duitse goederenkantoor in Nieuweschans? Worden er in de gemeente Eygelshoven wel dezelfde regels toegepast als in de nabij gelegen gemeente Nieuwenhagen?

Enzovoorts. Op alle niveaus raken lokale gezagsdragers en ambtenaren van diverse ministeries bij de confrontaties betrokken. De zorgvuldige formuleringen geven aan hoeveel werkuren er verloren zijn gegaan aan het reageren op Duitse gekwetstheid.

Maar ook de hoofdstad maakte kennis met problemen. Ter gelegenheid van de opening van het City-theater aan het Leidseplein, op 29 oktober 1935, waren er op het naastgelegen KLM-gebouw vlaggen gehesen van verschillende landen, waaronder de officiële Duitse Rijksvlag met het hakenkruis.

Het KLM-personeel kreeg toen van enkele boze bezoekers te horen dat die vlag moest worden verwijderd – wat, na enige aarzeling, ook geschiedde.²⁴ Het jaar daarop greep de politie aan de overkant van het plein in bij een voorstelling van het pas opgerichte ABC-cabaret van Louis Gimberg, waarin Wim Kan en Corry Vonk de opkomende sterren waren. *Die Pfeffermühle*, het emigrantencabaret van Erika Mann, was voor het ABC-cabaret een directe bron van inspiratie. De groep speelde de sketch 'Altijd komt er ruzie van', waarbij enkele kijvende huisvrouwen opeens veranderen in Hitler, Mussolini, Eden en Blum. Ze ondertekenen een verdrag, dat meteen daarna door Hitler verscheurd wordt. Dit sketchje kan volgens de autoriteiten niet door de beugel. Na onderhandeling wordt een compromis bereikt: de sketch mag gespeeld worden onder de titel 'De heren om de ronde tafel', en Hitler en Mussolini mogen niet meer in uniform worden opgevoerd.²⁵ Ook Erika

Erika Mann met Die Pfeffermühle

Mann en haar *Pfeffermühle* wordt het verder optreden als politiek cabaret onmogelijk gemaakt. Onder druk van de Nederlandse regering vertrekt de groep naar Amerika.

Zulk ingrijpen van de overheid laat zich maar moeilijk rijmen met de opvatting van De Jong, dat de regering over het algemeen niet bezweken zou zijn voor 'de Duitse pressie die er op gericht was, de vrije meningsuiting hier te lande te breidelen'.²⁶ Slechts een enkeling onder de politici durft te zeggen waar het op staat. Ex-minister Henri Marchant, die na zijn gedwongen aftreden in 1935 geen regeringsverantwoordelijkheid meer draagt, komt in het geweer wanneer de hoofdredacteur van *Het Volk* wordt aangeklaagd vanwege een in zijn krant verschenen spotprent van Hitler. Onder de provocerende titel 'De strijd tegen onze onafhankelijkheid' schrijft hij: